Parshat Vajétsé – 5787 -nr. 292

Samenvatting van de Parsha

1e **Aliya:** Jakov ervaart de beroemde profetie van “Jacov's Ladder”.

2e Aliya: Jakov arriveert in Charan, ontmoet Rachel en contracteert met Lavan voor haar hand in het huwelijk.
3e Aliya: Lavan verwisselt, Rachel voor Lea, waardoor Jakov wordt gedwongen te onderhandelen over nog eens zeven jaar dienst ,voor Rachel. Lea baart Reuven, Sjimon, Levi en Jehoeda. Rachel trouwt Bilhah uit met Jakov, die Dan en Naftali ter wereld brengt. Lea trouwt Zilpa uit met Jakov, en zij baart Gad en Asher.
4e Aliya: Rachel onderhandelt met Lea, voor Reuven's liefdesappelen, waarna Lea het leven schenkt aan Jisachar en Zevoeloen. Rachel bevalt uiteindelijk van Josef, en Jakov benadert Lavan om te onderhandelen over een fatsoenlijk salaris, voor voortgezette dienst.
5e Aliya: Jakov gebruikt zijn enorme kennis van de natuur en de veehouderij om een fortuin te vergaren in schapen en runderen. Na 6 jaar besluit hij samen met Rachel en Lea, van Lavan te vluchten.
6e Aliya: Ze vluchten en Lavan vangt ze op. Hasjem (G-d) komt tussenbeide en terwijl Jakov , Lavan confronteert vanwege zijn jarenlange dubbelhartigheid , vervloekt hij Rachel onbewust.
7e Aliya: Jakov en Lavan scheiden zich en Jakov komt in 2205 bij de grens van Kanaän aan.

Samenvatting van de Haftara

De Haftara deze week komt uit Hosjea 12:13-14:10. Na de dood van Shlomo Hamelech werd het koninkrijk verdeeld tussen zijn zoon Rechavam en Jeravam ben Nevat uit de stam Efrajim. Jeravam was een man met een buitengewoon potentieel die het in zijn macht had om zich bij Rechavam aan te sluiten, de twee koninkrijken te verenigen en Masjiach te brengen . In plaats daarvan voerde hij een wetgevende macht in die hem de titel Choté Oemachti opleverde - iemand die zondigt en anderen ertoe aanzet te zondigen. Dit is de reden waarom de Talmoed hem betiteld onder de individuen die hun deel in Olam Haba – de Komende Wereld – hebben verloren. Zijn grootste zonde was het oprichten van twee gouden kalveren, één in het noorden van Israël en één in het zuiden van Israël, waar de mensen werden aangemoedigd om de afgoden te dienen in plaats van naar de Bet Hamikdash te gaan . De profeet riep uit tegen deze verschrikkelijke afvalligheid van Hasjem en profeteerde de vernietiging en verbanning van de 10 stammen die volgden op Jeravam en de stam Efraïm.
De relatie met onze Parsha blijkt duidelijk uit het eerste Pasuk (vers) van de Haftara , dat Jakov’s reis naar Aram beschrijft, op zoek naar een vrouw. Het verband is echter veel diepgaander. Als vrije wilscreaties dwingen onze beslissingen Hasjem om de gebeurtenissen zo aan te passen dat het lot het beste kan worden verwezenlijkt. Het eindresultaat zal altijd zijn zoals Hasjem het bedoeld heeft, maar de gebeurtenissen die tot dat moment leiden kunnen meer omslachtig en ingewikkelder zijn dan nodig is. In het geval van Jakov versus Esav en Jeravam versus Rechavam dwongen de acties van mannen, Hasjem ,om aanpassingen te maken. In elk geval had er een partnerschap kunnen worden gesmeed dat het leiderschap van de natie zou hebben versterkt en het Messiaanse tijdperk had kunnen inluiden. In plaats daarvan weigerden Esav en Jeravam ,Hasjem te dienen en distantieerden zij zichzelf en hun generatie van de verlossing.
De laatste Pasoek(vers) stelt duidelijk dat er vele manieren zijn waarop het lot kan worden verwezenlijkt. De weg van de mens, verstoken van G-d , leidt tot pijn, verdriet en vernietiging. Hasjem’s weg, die rechtvaardig, juist , wijs en direct is , leidt tot genezing, liefde en voorspoed. De wegen van Hasjem zijn aangenaam, liefdevol, zorgzaam en respectvol. Stel je voor hoe anders de geschiedenis zou zijn geweest en hoe prachtig de toekomst zou moeten zijn!

G-d ontmoeten

Het is één van de grote visioenen van de Tora. Jacov, alleen in de nacht, op de vlucht voor de toorn van Esav, gaat liggen om te rusten en ziet geen nachtmerrie van angst maar een openbaring zoals er geschreven staat : “Na verloop van tijd kwam hij [Jacov] toevallig op een bepaalde plek [Vayifga bamakom] en besloot daar de nacht door te brengen, omdat de zon was ondergegaan. Hij nam wat stenen van de plek en legde ze onder zijn hoofd, en ging daar liggen om te slapen. En hij droomde: Hij zag een ladder op de grond staan, waarvan de top de hemel bereikte. Daarop gingen de engelen van G-d omhoog en daalden neer. De Heer stond boven hem...” (Ber. 28:11-13) . Toen werd Jacov wakker uit zijn slaap en zei: "Waarlijk, de Heer is op deze plek - en ik wist het niet" Hij was bang en zei: "Hoe vol ontzag is deze plek ! Dit is niets minder dan het Huis van G-d, en dit is de poort van de hemel!" (Ber. 28:16-7).
Op basis van deze passage zeiden de wijzen dat "Jacov het avondgebed instelde." De afleiding is gebaseerd op het woord Vayifga, dat niet alleen kan betekenen: "Hij kwam bij, ontmoette, kwam toevallig tegen", maar ook "Hij bad, smeekte en smeekte" zoals bij Jeremia: "Hef niet op, roep niet en bid niet voor hen, noch doe voorspraak bij Mij [Ve-al tifga bi]" (Jermia 7:16).
De Wijzen begrepen het woord Bamakom, "De plaats", ook als "G-d" (= de "plaats" van het universum). Zo voltooide Jacov de cyclus van dagelijkse gebeden. Avraham stelde Sjacharit in, het ochtendgebed, Jitschak initieerde Mincha, het middaggebed, en Jacov was de eerste die **Arvit**, ook bekend als Maariv, het gebed van de nacht, in het veld bracht .
Dit is een opvallend idee. Hoewel elk van de doordeweekse gebeden identiek zijn van bewoording, draagt elk het karakter van één van de patriarchen.
Avraham staat voor de ochtend. Hij is de initiatiefnemer, degene die een nieuw religieus bewustzijn in de wereld heeft gebracht. Met hem begint een dag .
Jitschak staat voor de middag. Er is niets nieuws aan Jitschak – geen grote overgang van duisternis naar licht of van licht naar duisternis. Veel van de gebeurtenissen in Jitschaks leven hervatten die van zijn vader. Hongersnood dwingt hem, net als Avraham, naar het land van de Filistijnen te gaan. Hij graaft de putten van zijn vader opnieuw .
Jitschak is het stille heldendom van continuïteit. Hij is een schakel in de keten van het verbond. Hij voegt zich van generatie tot generatie. Hij introduceert niets nieuws in het geloofsleven, maar zijn leven heeft zijn eigen adel. Jitschak is standvastigheid, loyaliteit, de vastberadenheid om door te gaan.
Jacov staat voor de nacht. Hij is de man van angst en vlucht, de man die worstelt met G-d, met anderen en met zichzelf. Jacov is iemand die de duisternis van deze wereld kent .

Er is echter een moeilijkheid met het idee dat Jacov het avondgebed heeft geïntroduceerd. In een beroemde episode in de Talmoed stelt Rabbi Joshua dat, in tegenstelling tot Shacharit of Mincha, het avondgebed niet verplicht is (hoewel, zoals de commentatoren opmerken, het verplicht is geworden door de acceptatie door generaties Joden). Waarom, als het door Jakov was ingesteld, werd het dan niet geacht dezelfde verplichting te dragen als de gebeden van Avraham en Jitschak ? Traditie biedt drie antwoorden :

De eerste is dat de opvatting dat Arvit volgens degenen die vinden dat onze dagelijkse gebeden niet gebaseerd zijn op de patriarchen, maar op de offers die in de Tempel zijn gebracht. Er was een ochtend- en middagoffer, maar geen avondoffer. De twee opvattingen verschillen precies hierin: voor degenen die gebed tot offer herleiden, is het avondgebed vrijwillig, terwijl het voor degenen die het baseren op de patriarchen, verplicht is.

De tweede is dat er een wet is dat degenen die op reis zijn (en daarna drie dagen) vrijgesteld zijn van gebed. In de tijd dat reizen gevaarlijk was – toen reizigers voortdurend bang waren voor aanvallen door plunderaars – was het onmogelijk om zich te concentreren. Gebed vereist concentratie (kavanah). Daarom was Jacov vrijgesteld van gebed en bood hij zijn smeekbede niet als verplichting maar als vrijwillige daad aan – en zo bleef het.

De derde is dat er een traditie bestaat dat, terwijl Jacov reisde, "de zon plotseling onderging" – niet op het gebruikelijke tijdstip. Jacov had het middaggebed willen zeggen, maar tot zijn verbazing ontdekte hij dat de nacht al gevallen was . Arvit werd geen verplichting, aangezien Jacov helemaal geen avondgebed had willen zeggen.

Er is echter een diepgaander verklaring. Voor elk van de drie gelegenheden die de Wijzen als basis voor gebed zagen, wordt een andere taalkundige constructie gebruikt. Avraham"stond vroeg in de ochtend op, op de plaats waar hij voor G-d had gestaan" (Ber. 19:27). Jitschak "ging naar buiten om te mediteren [lasuach] op het veld richting de avond" (Ber. 24:63). Jacov "ontmoette, kwam tegen, kwam toevallig G-d tegen" [Vayifga bamakom]. Dit zijn verschillende soorten religieuze ervaringen.

Avraham begon de zoektocht naar G-d. Hij was een creatieve religieuze persoonlijkheid – de vader van allen die op een reis van de geest naar een onbekende bestemming gingen, alleen gewapend met het vertrouwen dat degenen die zoeken, vinden. Avraham zocht G-d voordat G-d hem zocht.

Het gebed van Jitschak wordt beschreven als een sichah (letterlijk een gesprek of dialoog). Er zijn twee partijen in een dialoog – één die spreekt, en één die luistert en, nadat hij geluisterd heeft, reageert. Jitschak vertegenwoordigt de religieuze ervaring als een gesprek tussen het woord van G-d en het woord van de mensheid.

Jacov's gebed is heel anders. Hij initieert het niet. Zijn gedachten zijn elders – bij Esav van wie hij ontsnapt, en bij Lavan naar wie hij reist. In deze onrustige geest komt een visioen van G-d en de engelen en een trap die aarde en hemel verbindt. Hij heeft er niets aan gedaan om zich daarop voor te bereiden. Het is onverwacht. Jacov "ontmoet" letterlijk G-d, zoals we soms een bekend gezicht tussen een menigte vreemden kunnen tegenkomen. Dit is een ontmoeting die door G-d is gecreëerd, niet door de mens. Daarom kon Jacov's gebed niet worden gevormd tot een regelmatige verplichting. Niemand van ons weet wanneer de aanwezigheid van G-d plotseling ons leven zal binnendringen.

Er is een element van het religieuze leven dat buiten bewuste controle ligt. Het komt uit het niets, wanneer we het, het minst verwachten. Als Avraham onze reis naar G-d vertegenwoordigt, en Jitschak onze dialoog met G-d, dan symboliseert Jakov, G-ds ontmoeting met ons – ongepland en onverwacht ; de visioen, de stem, de roep die we nooit van tevoren kunnen kennen maar die ons verandert. Wat Jacov betreft, zo ook voor ons. Het voelt alsof we wakker worden uit een slaap en beseffen, alsof we voor het eerst beseffen, dat "G-d op deze plek was en ik het niet wist." De plek is niet veranderd, maar wij wel. Zo'n ervaring kan nooit tot een verplichting worden gemaakt. Het is niet iets wat wij doen. Het is iets dat ons overkomt. Vayfiga bamakom betekent dat we, als we aan andere dingen denken, ontdekken dat we in de aanwezigheid van G-d zijn gestapt.

Dergelijke ervaringen vinden plaats – letterlijk of figuurlijk – 's nachts. Ze gebeuren wanneer we alleen zijn, bang, kwetsbaar, dicht bij wanhoop. Dan kunnen we, wanneer we het het minst verwachten, ons leven overspoeld zien door de straling van het G-ddelijke. Plotseling, met een onmiskenbare zekerheid, weten we dat we niet alleen zijn, dat G-d er is en er altijd al is geweest, maar dat we te veel door onze eigen zorgen waren ,om Hem op te merken. Zo vond Jacov G-d – niet door zijn eigen inspanningen, zoals Avraham; niet door voortdurende dialoog, zoals bij Jitschak; maar temidden van angst en isolatie. Jacov, terwijl hij vlucht, struikelt en valt – en ontdekt dat hij in de wachtende armen van G-d is gevallen. Niemand die deze ervaring heeft gehad, vergeet het ooit. "Nu weet ik dat U altijd bij me was, maar ik keek ergens anders."

Dat was Jacov,s gebed. Er zijn momenten waarop we spreken en momenten waarop we aangesproken worden. Gebed is niet altijd voorspelbaar, het is een kwestie van vaste tijden en dagelijkse verplichtingen. Het is ook een openheid, een kwetsbaarheid . G-d kan ons verrassen, ons uit onze slaap wekken en ons opvangen als we vallen. (R.Jonathan Sacks z"l)

Geulat Jisrael

Jacov verliet het Land Israël twee keer – eenmaal op de vlucht voor de moorddadige woede van zijn broer, en eenmaal door spanningen die uitbraken bij de verkoop en verdwijning van Josef naar Egypte. Zijn leven weerspiegelt de derde fase van de Joodse geschiedenis: De lange, zwervende saga van ballingschap.
We wachten nog op de vierde fase - onze volledige Geulah. Toch blijven de details van die toekomst bewust verborgen. In tegenstelling tot de eerdere fasen hebben we geen duidelijke routekaart en geen persoonlijkheid in Sefer Beréshiet om dit laatste hoofdstuk te modelleren. Het blijft verborgen in de wil van Hashem, die de geschiedenis naar haar einde leidt.

Nu we zijn begonnen aan onze terugkeer naar de Joodse geschiedenis en onze terugkeer naar de verlossende geschiedenis, kunnen we eindelijk met helderdere ogen terugkijken op ballingschap. Ballingschap was geen pauze in ons verhaal, noch een lange periode waarin onze geschiedenis gedempt aanvoelde. In het diepst van die duisternis was perspectief onmogelijk; Lijden schenkt ons zelden de luxe van reflectie.

Maar naarmate we opstijgen uit die uitdagende reizen, en de Joodse geschiedenis weer vaart krijgt, kunnen we beginnen met het bestuderen van de derde fase van onze geschiedenis – de afgelopen 2.000 jaar – met dieper begrip. Jacov's leven wordt ons prisma, waardoor we de beproevingen en triomfen van een van de grootste menselijke wonderen uit de geschiedenis kunnen volgen – het overleven en de volharding van een natie die over de wereld verspreid is maar nooit is uitgewist .

Voordat Jacov het Land Israël verlaat, ontvangt hij het beroemde visioen van de ladder, met Hashem erboven die bescherming, voedsel en een uiteindelijke terugkeer belooft. Avraham had zo'n moment niet voordat hij zelf in ballingschap afdaalde.
We nemen het idee dat Hashem ons in ballingschap beschermt voor lief, maar Jacov kon dat niet. Tot die visie was het redelijk om aan te nemen dat G-ddelijke voorzienigheid gebonden was aan het Land Israël – dat Hashems aanwezigheid alleen volledig in Zijn Land kon worden aangetroffen.

Hashem’s belofte van bovenaan de ladder hervormt ons begrip van Zijn aanwezigheid. Hoewel die aanwezigheid het meest intens wordt aangetroffen in Israël, verzekert Hij Jacov dat Zijn bescherming hem zelfs in verre landen zal vergezellen. Het is de eerste boodschap van ballingschap: we mogen buitenlandse wegen bewandelen, maar nooit alleen.
Op de vooravond van Jacov’s tweede afdaling – ditmaal naar Egypte, zoals vastgelegd in Vayigash – introduceert Hashem een nog gedurfder idee. Niet alleen zou Jacov in Egypte beschermd worden; de Shechinah zelf zou met hem meegaan. Op dat moment was de band tussen Hashem en Zijn opkomende natie al sterker geworden. Waar we ook dwaalden, Hashem deelde onze reis.
Zoals Hashem Jacov verzekert : אָנֹכִי אֵרֵד עִמְּךָ מִצְרַיְמָה וְאָנֹכִי אַעַלְךָ גַּם־עָלֹה
Gedurende de lange nacht van ballingschap werd deze belofte ons verborgen anker. Zelfs toen we uit Israël werden verbannen, verloren we nooit het G-ddelijke toezicht. En we wisten dat de Shechinah met ons meereisde naar Galoet. Toen we baden om verlossing, baden we niet alleen dat ons volk naar huis zou terugkeren, maar dat de Shechinah ook zou terugkeren naar zijn plaats in Israël.

Jacov brengt onmiddellijk zegen naar een vreemd land. Vanaf het moment dat hij aankomt, brengt hij voorspoed: hij bereikt de put , rolt de enorme rots zelf en stelt de verzamelde herders in staat hun kuddes water te geven. Evenzo steeg Lavan's fortuin tijdens zijn twintig jaar in Lavan's huis. Zelfs Lavan gaf toe dat zijn nieuwgevonden rijkdom voortkwam uit Jacov's lange verblijf. Een deel van zijn aarzeling om Jacov vrij te laten was simpelweg angst voor wat zijn vertrek zou betekenen voor Lavan's toekomst.
Door generaties heen hebben Joden dit patroon geleefd. Zelfs in ballingschap en als buitenstaanders afgeschilderd, droegen we consequent bij aan het economische, sociale en morele weefsel van het land waarin we woonden.

Duizenden jaren deden we dat stilletjes vanaf de rand, buitengesloten van de volledige mogelijkheden van het burgerleven. In de afgelopen tweehonderd jaar, terwijl we geleidelijk werden verwelkomd in de bredere samenleving en gelijke kansen kregen, werden onze bijdragen veel zichtbaarder.
Deze verschuiving stelde ons in staat de belofte die Hashem aan Avraham uitsprak – ve'hyei beracha – om als bron van zegen te dienen, volledig te belichamen. Generaties lang ontvouwde deze zegen zich stilletjes; In het moderne tijdperk is het openlijker naar voren gekomen.

Toch is het verhaal van Galoet nooit eendimensionaal. Hoe diep we onze omgeving ook verrijken, er komt een moment waarop jaloezie en wrok oplaaien. Bewondering wordt zuur, en het respect dat we ooit genoten wordt overschaduwd door woede. Uiteindelijk kon zelfs Lavan Jacov niet langer verdragen; hij fluisterde beschuldigingen aan zijn herders en wakkerde argwaan aan. Jacov voelde de veranderende winden en vluchtte voordat de situatie onherstelbaar werd.

Hetzelfde geldt voor onze lange reis door ballingschap. Het Joodse leven in een gastland is altijd tijdelijk. Uiteindelijk schiet haat zo diep wortel dat het irrationeel wordt: zelfs als samenlevingen erkennen hoeveel Joden bijdragen, kunnen ze onze aanwezigheid niet verdragen.
Helaas herhaalt het patroon zich. Rijken die ons verstoten, storten vaak kort daarna in – deels omdat ze een opmerkelijke menselijke hulpbron hebben afgewezen, en deels als gevolg van hun vijandigheid tegenover de natie van Hashem.

Geconfronteerd met deze cycli van bedrog en sluimerende vijandigheid reageert Jacov met bewuste afscheiding. Hoewel hij onder het dak van Lavan woonde, hield hij duidelijk afstand. Hij bouwde zijn eigen huishouden en geestelijke wereld, waarbij hij zijn familie en kuddes apart hield van die van Lavan. De schapen bleven gescheiden – en dat gold ook voor de herders en families. Hoewel Lavan hem ontving, zorgde Jacov ervoor dat zijn culturele en religieuze identiteit intact bleef.

Gedurende onze lange ballingschap, zelfs toen we in vreemde culturen werden overgeplaatst en deelnamen aan het burgerleven om ons heen, behielden we een zekere mate van geslotenheid. Soms beschermde deze scheiding ons tegen religieuze verwatering en assimilatie. Op andere momenten beschermde het onze nationale geest, waardoor we de culturele normen van de landen waarin we leefden niet konden absorberen. Generaties heen weerklonk Bilaam's aangrijpende beschrijving - Hen am levadad jishkon - door de Joodse geschiedenis, vormde ons lot en behield onze identiteit.

Toch biedt het leven in ballingschap zowel kansen als gevaren.
In Galoet is Jacov allesbehalve passief. Hij bouwt een groot gezin op - vier vrouwen, elf kinderen - en vergaarde aanzienlijke rijkdom.

In veel opzichten is het makkelijker om een gezin op te voeden buiten de spirituele onrust van het Land Israël. Hashem's Land is geladen met G-ddelijke energie, vaak gekenmerkt door conflict en onrust. Elke natie die daar woont, voelt - openlijk of subtiel - het heilige gewicht van het Land.
In de relatieve rust van Aram Naharayim, weg van de onrust van Erets Jisraël, kan Jacov zijn gezin in vrede opvoeden. Maar deze troost dreigt hem te verstrikken. Hij raakt bijna gevangen door zijn eigen succes. Aan het begin van de parsha droomt hij van hemelse engelen die een G-ddelijke ladder beklimmen; Twintig jaar later draaien zijn dromen om schapen. Het leven in Choets la'arets heeft hem zo volledig opgeslokt dat hij bijna niet meer terugkomt. Engelen moeten zijn dromen bezoeken en hem bevelen terug te keren voordat het te laat is.
Wanneer hij uiteindelijk het Land weer binnenkomt, confronteert hij onmiddellijk Esav, die vastbesloten is zijn terugkeer te verhinderen en het verlies van de bechorah te wreken.
Ondanks Esav's vele tekortkomingen woont hij al twintig jaar in Erets Jisrael, en die spirituele status beangstigt Jacov veel meer dan Esav's fysieke kracht.
Na te zijn ontsnapt aan Esav, wordt Jacov vervolgens geconfronteerd met de omwenteling van Shechem. Zijn familie is niet voorbereid op die onrust. Ze groeiden rustig op aan de zijlijn in Aram Naharayim en waren niet gehard door de onrust en morele intensiteit van het leven in het Land van Hashem.

Velen in onze generatie staan voor een vergelijkbaar dilemma. Op talloze manieren is het makkelijker om een gezin te stichten en financiële stabiliteit te waarborgen buiten de intensiteit van het leven in Israël. Het leven in dit Land brengt financiële spanningen, politieke onzekerheid en spirituele uitdagingen met zich mee die veel minder sterk in het buitenland worden gevoeld. Sommigen beweren zelfs dat ze liever in Choetz la'arets blijven omdat het op het eerste gezicht makkelijker lijkt om daar kinderen op te voeden.
Toch lopen velen die in Choets La'arets blijven, ondanks de aantrekkingskracht van die keuze, twee echte risico's: te veel geworteld raken in ballingschap en onvoorbereid op de strijd, de spanningen en eisen die het leven in het Land van Hashem onvermijdelijk met zich meebrengt.

Dit alles leidt natuurlijk tot de laatste les. Het tempo van verlossing is zelden snel. Lavan misleidde Jacov aan het begin van zijn huwelijk en plaatste Leah in de plaats van Rachel. Jaren later, nadat Josef was geboren, bedroog Lavan hem opnieuw. Chazal zien dit patroon als een voorbode: "Voordat onze verlosser arriveert en zelfs na zijn geboorte, zal ons land vervolging en overheersing blijven doorstaan."
Josef zou de familie verlossen en op een dag ons volk verlossen. Toch maakte zelfs zijn geboorte geen einde aan Lavan's bedrog.

Ook wij zijn begonnen aan onze verlossing. Maar velen stellen zich - naïef - voor dat zodra de Geulah begint, onze strijd zal verdampen en onze tegenstanders zullen verdwijnen. Jacov's odyssee leert iets anders. Zelfs na Josefs geboorte, zelfs nadat de verlossing begint te breken, blijven de ontberingen voortbestaan.
Jacov heeft veel van de grote voorbeelden van de Joodse geschiedenis gecreëerd. Zijn twintig jaar in het huis van Lavan blijven een van de duidelijkste voorbeelden van het Joodse leven in ballingschap – en van de lange, oneffen weg naar verlossing . (R.Moshe Taragin)

Shabat Shalom

Voor suggesties en commentaar : mobi166@hotmail.com
Gelieve dit blaadje (deze link) ook door te sturen aan vrienden en kennissen.
En je bronnen zullen zich naar het buitenland verspreiden (Misjlé 5-16)

לע"נ ר' יששכר דב בן ר' מנחם מנס ולע"נ מרת פרומה בת ר' צבי אריה

Dit blaadje, met de naam **"Mijn Jodendom"** kan men downloaden op de site : **https://ladaat.co/gilyonot/**